

IQBOL MIRZO SHE'RLARIDA MA'NO KO'CHISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Fozilova Mohigul Farxodovna

O'zDJTU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, ped.f.f.d.(PhD)

Fayziyev Dilshodbek Xayrullo o'g'li

O'zDJTU Roman-german filologiyasi fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Iqbol Mirzo she'rlarida qo'llangan ma'no ko'chishining o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z yuritilgan bo'lib, shoirning ko'chimlardan mohirlik bilan foydalana bilishi, shuningdek, badiiy matnda tasvirlanayotgan voqea-hodisalarning ta'sirchanligini va she'r badiiyatini kuchaytirish kabi maqsadlarda ma'no ko'chish hodisalaridan o'rinli foydalanganligi tahlil qilingan va yetarlicha izohlab berilgan.

Kalit so'zlar: Iqbol Mirzo, metafora, metonimiya, she'riyat, Omon she'riyati lingvopoetikasi, leksik ma'no, leksik vosita.

Bugungi kundagi ilmiy tadqiqotlarning markazi sifatida badiiy asar tilini lingvopoetik jihatdan o'rganish muhim sanalmoqda. Tilshunos olimlarimiz tomonidan badiiy matni til va adabiyot jihatidan tadqiq etishga qo'llaniladigan usullar ishlab chiqilmoqda. Badiiy adabiyot tilining vujudga kelishida poetikaning o'rin tutishi, undagi til obrazlilik ko'lami, nutqiy tantanavorligi bilan nast tilidan farqlanishi, poetika leksik-stilistik jihatidan badiiy uslubning ajralib turuvchi turi ekanligi tilshunos olimlarimiz tomonidan mukammal o'rganilgan.

Nemis filologi Karl Fossler "Tilning barcha unsurlari stilistik ifoda vositalarining asosi", - deb ta'kidlaydi.

Har bir ijodkorning ijod namunasida o'ziga xos uslubi, so'z qo'llash mahorati, badiiy tasvir vositalaridan foydalanish imkoniyatlari va tilning boyligi, go'zalligini ochib berishni maqsad qiladi.

Shu jumladan, o'zbek adabiyoti namoyondalarining nasriy va she'riy asarlarida ham bu uslub yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Barcha davr adabiyotlarida o'ziga xos xususiyatlar uslublardan keng miqyosda foydalanilgan. Bu o'ziga xos xususiyatlardan biri – ma'no ko'chishidir. Ma'no ko'chishlari o'zbek tilida ko'p uchraydi. Tilimizdagi mavjud so'zlar ma'nolarining o'sishi ma'no ko'chishi,

ma'noning kengayishi yo torayishi tarzida yuz beradi. Borliqdagi narsa hodisa belgi-xususiyat harakat-holat nomlari ma'lum bir asosga ko'ra boshqa narsa hodisa belgi-xususiyat, harakat holatning nomi sifatida xizmat qiladi. So'zlarda ma'no ko'chishi nima asosida ko'chishiga ko'ra metonimiya, sinekdoxa, vazifadishlik, kinoya kabi turlarga bo'linadi.

O'zbekiston xalq shoiri, el suygan shoir Iqbol Mirzo she'rlari jozibadorligi va o'ziga xosligi bilan tavsiflanadi. Shoir she'riyatida ma'no ko'chimlarini qo'llash va yaratish mahorati yorqin kuzatiladi. She'rlarda muallif tomonidan to'g'ri tanlangan vositalar o'ziga xos ma'no nozikliklariga ega bo'ladi. Tilimizdagi bir qator so'z va iboralarning emotsional-ekspressiv xususiyatiga ega bo'lishi ularning she'riyatda metaforik vosita sifatida ishtirok etishiga imkoniyat yaratadi. Shuning uchun Iqbol Mirzo tomonidan ma'lum bir uslubiy maqsadda tanlangan xalqchil birikmalar, metaforik tasvirlar, fikrlarning o'quvchi tomonidan tez va to'g'ri tushunilishini ta'minlashdan tashqari obrazlilikni ham vujudga keltiradi. Iqbol Mirzo she'riyatida asar mazmunini ochishga, qahramonlar xarakter-xususiyatlarini obrazli tarzda ifodalashda ko'chma ma'no asosida yuzaga keluvchi vositalar muhim ahamiyatga ega Iqbol Mirzo ma'no ko'chimlaridan foydalanishda so'zlarning jozibadorligini hisobga olishni o'ziga xos uslubiy vazifa etib belgilaydi. Shuning uchun uning she'rlarida qo'llanilgan metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi tasviriy vositalar, she'riy san'atlar muallifning individual uslubi bilan bog'liq holda namoyon bo'lgan. Har bir ijodkor tildagi mavjud vositalardan o'rinli foydalana olishi bilan o'z ijodi mahsuli bo'lgan she'rlari tilining aniq va tushunarli, ifodali va ta'sirchanligini ta'minlashga erishadi. Iqbol Mirzo she'rlarida qo'llanilgan metaforalar fikr ifodalashda qulaylik tug'dirishdan tashqari tasvirlangan jarayonni, voqelikning poetik manzarasini o'quvchi ko'z o'ngida aniq gavdalantiradi, unda zavq uyg'otadi, kitobxonda ularga nisbatan subyektiv munosabatning yuzaga kelishiga zamin yaratadi.

Xushnud lahzalarim bo'ldimi? Bo'ldi...

O'choqdan quchoqqa keldi alanga.

Paymona sharobga to'ldimi? To'ldi...

Qallda esa o'sha og'ir ko'lanka.

Mazkur she'riy misralar Iqbol Mirzoning “Ko'lanka” she'ridan olingan. Ushbu to'rtlikda metaforaning go'zal namunalari kuzatiladi. Bu o'rinda “xushnud

lahzalarim” deb aytilishi orqali oddiylikka badiiy ifoda berilgan. “O‘choqdan quchoqqa keldi alanga” bu orqali esa ijodkorning ilhomi mavj urishini xuddi o‘choqdagi olovga o‘xshatish orqali metafora usulidan foydalangan. Keyingi misradagi “Paymona sharobga to‘ldimi? To‘ldi...” mazkur metafora vositasida ham metafora uslubiga ishora qilingan. “Og‘ir ko‘lanka” o‘xshatishi orqali esa qalbdagi kechinmalarni xuddi yerga tushib turadigan soya misoli kechinmalarning og‘irligini nazarda tutgan. Chunki insonning his-tuyg‘ulari ko‘zga ko‘rinmasada, uning og‘irligini shoir metafora orqali badiiy ifodalagan. Ushbu “Ko‘lanka” she’rida shoir asosan metaforadan foydalanganligiga to‘laqonli guvoh bo‘lish mumkin. Shoirlar ko‘p va turlicha bo‘lishi bilan birga, ularning ijod mahsullari va she’rlarda foydalangan o‘ziga xos xarakterlari ham turfa xil bo‘ladi.

Kaptarlar bir-birin suyib o‘pishdi,
Xayolim sen tomon qush bo‘lib uchdi.
Sen nechun ketding, men nechun ketkazdim?
Qanotimga o‘zim shikast yetkazdim.

Yuqorida Iqbol Mirzoning “Deraza pardasi” nomli she’ridan namuna keltirilgan. Bu to‘rtlikdagi “Kaptarlar bir-birin suyib o‘pishdi” jumlasida metafora uslubida ma’no ko‘chish hodisasi kuzatilgan. Chunki tabiatda kaptarlarning bir-biriga o‘zaro qarab turishini shoir xuddi “ular o‘pishayotgandek” deb o‘xshatgan. Xayolning juda tez fursatda ketishini esa xuddi qushga ya’ni “Xayolim sen tomon qush bo‘lib uchdi” misrasi bilan tasvirlagan. Xayol uchmaydi ya’ni bu jumlada qushga nisbatan o‘xshatish bor. Shoir bu misra orqali qalbdagi o‘kinchlarni nazarda tutgan. Inson kimdandir ayrilib qolishini esa go‘yoki o‘z qanotiga shikast yetkazgandek ifodalagan.

Diyorim, dunyoning xaritasida
Tulpordek o‘ynoqlab turgan diyorum.
Samoning miltiroq darichasida
Saodat shu’lasin ko‘rgan diyorum,
O‘shal yulduzingni adashtirmasin,
O‘zbegim, o‘zingdan adashtirmasin!

Mazkur misralar Iqbol Mirzoning “Diyorim” she’ridan olingan. Shoirning nazarida vatanga bo‘lgan muhabbati va qudratini xuddi tulporga o‘xshatgan. “Tulpordek o‘ynoqlab turgan diyorum” misrasi orqali shoir vatanning tez sur’atlarda

rivojlanayotgani va u diyorda barcha sharoitlarning mavjudligini nazarda tutgan. Davlatning kuch-qudrati xuddi o'ynoqlagan otga o'xshatilgan. “Samoning miltiroq darichasida” misrasi orqali esa osmondagi yulduzlarni go'yoki darichaga o'xshatgan bo'lsa, yulduzlarning porlab turishini “saodat”ga – porloq kunga o'xshatgan. Bu she'rdagi metafora usuli orqali shoir nafaqat ma'no ko'chirgan, balki o'z vatanini butun vujudi bilan ilhomlanib ta'riflagan. Har bir misradagi o'ziga xos xususiyat va ma'no ko'chiruvchilari she'rga qo'shimcha joziba bag'ishlagan. Adabiyotda hech qanday shoir yo'qki, o'z diyori haqida jo'sh urib she'r yozmagan va unda turli tasviriy vosita va uslublardan foydalanmagan bo'lsa... Bu qatorga albatta Iqbol Mirzoni ham misol qilishimiz mumkin.

Zamin aylanadi, yugurar zamon,
Demangkim, behuda vaqt ketayotir.
Buyuk Amir Temur dahosi hamon
Qalb va shuurlarni fath etayotir!

Yuqoridagi misralar Iqbol Mirzoning “Faxriya” she'ridan parcha. “Zamin aylanadi yugurar zamon” ya'ni vaqtning shu darajada tez o'tib ketayotgani, yer sayyorasining uzluksiz aylanishini shoir shu jumla orqali mohirona tasvirlagan. “Buyuk Amir Temur dahosi hamon, Qalb va shuurlarni fath etayotir!” Bu satrlarda shaxsga nisbatan ajdodlar va avlodlarga o'xshatilyapti. Buyuk bobomiz Amir Temur kabi uning avlodlari ham barcha yuksak maqsadlarga erishyapti va hu orqali qalb va shuurlarni fath etyapti degan ma'no mujassam. Bu esa metaforik uslubga xos bo'lgan hoidisadir. Chunki shoir o'xshatish vositasidan foydalangan.

Iqbol Mirzo she'riyatida bundan tashqari jonlantirish, sifatlash, takror kabi she'riy san'atlar faol qo'llanilgan bo'lib, ular kitobxonni shoir ruhiyatiga oshno qiladi, betakror poetik manzaralar hosil qiladi, muhim vosita sifatida she'rlarda badiiy-estetik ta'sirchanlikni oshirishga, turli ma'no nozikliklarini ifodalashga xizmat qilgan. She'riyatda bu vositalarni qo'llash bilan shoir kitobxonni tasvirlanayotgan kishining ichki olamiga olib kiradi, uning kechinmalari, his-tuyg'ulari bilan tanishtiradi. Bundan tashqari kitobxonni ruhiy lazzat, orom bag'ishlashni ham nazarda tutadi. Yuqorida qayd etilgan holatlar Iqbol Mirzoning metafora va badiiy san'atlardan foydalanishda mohir so'z san'atkori ekanligidan dalolat beradi. Iqbol Mirzo ijodi keng qamrovli ummon. Uning har bir she'ri shu ummon tubidagi qimmatbaho dur. Iqbol Mirzodek ijodkorlarning noyob durdona

asarlari, bu asarlarni to‘laqonli va mukammal chiqishida esa til vositalarining o‘rni beqiyos. Ularning asarlarini o‘rganish, har jihatdan tahlil qilish badiiy asarlarning muhim qirralarini ochishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Iqbol Mirzo. Sizni kuylayman. Toshkent: 2007.
2. Iqbol Mirzo. Ko‘nglingda nima bor, bilmayman. “Sharq nashriyoti”. Toshkent: 2020.
3. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent, Fan – 2007.
4. Qurbonova M., Yo‘ldoshev M. Matn tilshunosligi. Toshkent: Universitet, 2014
5. Xo‘jamqulov A. O‘zbek tilida metaforaning tasniflanishiga doir // Lingvist (ilmiy maqolalar to‘plami). Toshkent: Akademnashr,2011.

Research Science and
Innovation House

